

Динаміка гуртової продукції великої промисловості УРСР (в % до 1913 р.)

	1913 р.	1927-28 р.	1932 р.	1937 р.
Виробництво засобів виробництва	100,0	126,2	350,4	886,3
Виробництво засобів споживання	100,0	140,0	286,8	615,1
Разом	100,0	132,6	320,8	760,0

Швидкий розвиток промисловості змінив структуру народного господарства України: збільшилася частка промисловості в народному доході, а також збільшилось міське населення. В 1939 р. воно зросло (дані перепису) проти 1926 р. більш, ніж удвоє (208,3%) — з 5373553 до 11195620 чол.; сільське населення за цей же час зменшилось не тільки відносно, а й абсолютно — з 23669381 чол. у 1926 р. до 19764601 чол. у 1939 р. Число робітників і службовців в УРСР досягло в 1938 р. 4947,3 тисячі проти 1885 тисяч у 1928 р., в тому числі у промисловості відповідно 2059,1 і 768,6 тисячі.

У жовтні 1939 р. до складу УРСР ввійшла Західна Україна. Области Західної України за своїм характером були переважно аграрні. Основні промислові галузі цих областей були такі: нафтова, соляна, лісова, фанерна, сірникова і харчова; в невеликій мірі розвинені були металообробка і виробництво будівельних матеріалів. Щодо чисельності населення Західна Україна становила коло 18% всієї України; щодо вартості промислової продукції питома вага її була багато менша.

УКРАЇНЬСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ НАПЕРЕДОДНІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Вартість промислової продукції України напередодні Вітчизняної війни значно перевищувала вартість промислової продукції всієї дореволюційної Росії. Темп росту окремих галузей був далеко неоднаковий: з основних галузей найбільший ріст виявили металообробка та електростанції. В наслідок великих капіталовкладень промисловість України дуже змінилась не тільки щодо розмірів, а й щодо структури.

Металочорний і кольоровий, вугілля, руди, металообробка, хімія, енергетика, харчова і легка індустрія, виробництво будівельних матеріалів і т. д. — ось перелік основних галузей, які інтенсивно розвинулись на Україні в радянський період. Значення

української промисловості в економіці народного господарства СРСР видно з таких даних. Напередодні Вітчизняної війни українська промисловість давала коло 70% цукру-піску, вироблено-го в усьому СРСР, коло 60% чавуну, трохи менш половини вугілля, сталі, прокату, коло 30% віконного скла, коло 20% алебастру, цементу, кондиторських виробів, спирту-сирцю і т. д.; коло 15 — 17% цегли, шкіряного взуття і рослинної олії; видобуток нафти становив невелику частку процента, торфу — коло 7 — 8%, деревини і дров — коло 1,5%, паперу — коло 3 — 4%, фанери — не більш як 5%, бавовняних тканин — менш як 1%, вовняних — 4 — 5%; улов риби не перевищував 5 — 6% всієї кількості риби, що добувалася в Радянському Союзі в цілому.

Промисловість України за роки між першою і другою світовими війнами збільшила у великих розмірах обсяг продукції: гуртова продукція її ще наприкінці другої п'ятирічки зросла більше, ніж у 7 разів проти 1913 р.

Створено тут численні нові галузі індустрії: тракторо-, комбайно-, верстато- і турбінобудування, уловлювання побічних продуктів у хімічній промисловості, алюмінійова, цинкова, бурого вугілля, торфова, якісна металургія, бавовнопрядіння, підземна газифікація вугілля, багато галузей харчової промисловості і т. д.

Технічний рівень української промисловості докорінно змінився: різко зросла механізація праці і електрифікація виробництва в усіх галузях промисловості; в наслідок цього енергоозброєність, особливо електроозброєність промислової праці, дуже піднеслась. Проступинь оновлення основних фондів української промисловості свідчить той факт, що на початку третьої п'ятирічки більша частина всіх основних фондів промисловості припадала на долю новозбудованих або цілком реконструйованих підприємств.

Величезні зміни сталися в структурі промисловості: збільшилась, проти 1913 р., частка обробних галузей, зокрема машинобудування; збільшилась питома вага галузей групи А, збагатилась структура виробництва всередині кожної галузі промисловості. В 1913 р. перше місце щодо вартості гуртової продукції належало цукровій промисловості. В перші ж роки третьої п'ятирічки на першому місці стоїть металообробна галузь, а цукрове виробництво займало вже тільки п'яте місце, не зважаючи на свій значний абсолютний ріст.

В галузевій структурі збільшилось значення хімічної, енергетичної та інших галузей.

Найважливішим підсумком розвитку української промисловості є розширення, глибока реконструкція сировинної бази для всіх її галузей. В наслідок широких геологічних робіт запаси залізної і марганцевої руди, вугілля та інших копалин дуже збільшились. Великих наслідків було досягнуто в підготовці, облагороджуванні

сировини. Розпочато було промислове використання бідних залізних руд і бурого вугілля.

Каолін, графіт, соляні ресурси, вапняки, різні глини, мергелі тощо — ось далеко не повний перелік мінеральної сировини, вивчення якій і підготовка до промислового використання різко посилились.

Великі зміни сталися в розширенні сировинної бази легкої і харчової промисловості.

Досить вказати на те, що вже в 1938 р. на Україні посівна площа під технічними культурами збільшилась проти 1913 р. в три рази, в тому числі під цукровими буряками — в 1,5 раза, під льоном — у 2,3 раза, під коноплями — в 1,5 раза, під картоплею — в 2 з лишком рази і т. д. На Україну наприкінці другої п'ятирічки припадало вже 10,7% посівної площі Союзу під бавовником. Збільшення посівних площ під технічними культурами означало зміцнення сировинної бази легкої і харчової промисловості.

Українська промисловість була батьківщиною цілого ряду новаторських рухів, зокрема Донбас, як відомо, став батьківщиною могутнього стахановського руху. За роки радянської влади на Україні були створені кваліфіковані інженерно-технічні кадри.

Нова передова техніка в умовах передових форм організації праці стала основою швидкого росту продуктивності праці. Річний виробіток у великій промисловості України на одного робітника напередодні Вітчизняної війни був більший, ніж у 1913 р. приблизно в 3—3,5 раза.

ДИНАМІКА ОСНОВНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Ми вже вказували, що до революції на Україні відносного розвитку набрало лише сільськогосподарське машинобудування та паровозо-, вагоно- і суднобудування. Відносна молодість української промисловості виявлялась і в незначному розвитку машинобудівельного виробництва. Старі галузі машинобудування були радикально реконструйовані. Крім того, було створено ряд нових машинобудівельних заводів. До них належать заводи важкого машинобудування (Новокраматорський, Горлівський), розміщені через велику металомісткість і малу транспортабельність продукції в районах металургії і вугільної промисловості. В містах, де є кваліфіковані кадри, створено верстатострументальні заводи (Харківський, Одеський, Київський).

До заводів, що виробляють висококваліфіковану продукцію, треба віднести також новостворений Харківський турбінний завод. Різко змінило своє лице сільськогосподарське машинобудування України. Воно збагатилось величезними заводами — тракторним у Харкові і заводом комбайнів у Запоріжжі. Були збудовані нові

паровозобудівельні заводи у Ворошиловграді, вагонобудівельні в Дніпродзержинську і Крюкові (передмістя Кременчука), які споживали місцевий метал, а ліс з верхів'їв Дніпра; крім цих заводів розпочато було будівництво великого вагонобудівельного заводу в Дарниці (передмістя Києва).

Галузі машинобудування УРСР дуже різноманітні; розміщені вони були в основному на Донбасі, в Харкові, Одесі, Миколаєві, Києві. Великого розвитку набрало на Україні машинобудування для харчової, хімічної, легкої та інших галузей промисловості.

Наскільки бурхливим був ріст машинобудування на Україні, видно з такої таблиці:

Гуртова продукція металообробної промисловості України (велика промисловість у мільонах карбованців у цінах 1926-27 р.)

	1913 р.	1927-28 р.	1932 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.	1939 р.
Вся металообробка	289	392	1788	4387	4723	5457	6603
В тому числі машинобудування	128	284	1499	3734	3869	4473	5412

Результатом такої динаміки було різке зростання ролі металообробки в продукції української промисловості. Напередодні Вітчизняної війни коло $\frac{1}{3}$ всієї продукції великої промисловості становила металообробка, всередині якої переважне значення мав машинобудування. Вже саме збільшення питомої ваги машинобудування сприяло збільшенню частки переробних і зменшенню частки добувних галузей в індустрії Української РСР. Нові і реконструйовані заводи машинобудування — це високоелектрифіковані і механізовані підприємства. В наслідок, головним чином, вищого технічного рівня продуктивність праці на цих підприємствах різко зросла. За деякими підрахунками затрати праці на виробництво одного і того ж паровоза в обробних цехах Ворошиловградського заводу в 1913-14 р. дорівнювали 31210, а в 1935 р. — тільки 11000 годин. В наслідок інтенсивного росту машинобудівельної індустрії географія її зазнала серйозних змін. Виразно вимальовується група машинобудівельних підприємств, розташованих у районах споживання цієї машинобудівельної продукції (машини для харчової продукції, сільськогосподарське машинобудування).

Заводи важкого машинобудування були розміщені в районах розташування металургійних підприємств. Менш металомісткі галузі машинобудування розташовані в основному у великих містах, які забезпечують ці заводи кваліфікованими робітниками і інжене-

рами. Машинобудування освоїло виробництво багатьох десятків нових машин, апаратів, деталей і т. д. Так, у 1933 р. українське машинобудування виробило:

Паровозів серії «ИС»	432
Паровозів серії «ФД»	485
Паровозів серії «СО»	286
Велосипедів	130,7 тисячі
Врубових машин	1110 шт.
Тракторів гусеничних «ХТЗ»	10,6 тисячі
Комбайнів	13103 шт.

Крім цих видів продукції машинобудування виробляло котло-турбіни, дизелі, бломінги, мотори, верстати, устаткування для харчової, хімічної та інших галузей промисловості.

Великий розмах розвитку машинобудування на Україні сприяв технічному озброєнню всіх галузей народного господарства, зокрема сільського господарства.

У сільському господарстві України в 1928 р. було 9,6 тисячі тракторів, комбайни ж ще не застосовувались, а в 1939 р. на полях України було 88,2 тисячі тракторів і 30134 комбайни, які заощадували живу працю і сприяли зростанню продуктивності праці в сільському господарстві.

Про розмір металообробного виробництва на Україні красномовно свідчать ще такі дані: в 1938 р. в цій галузі налічувалось 2588 ценових підприємств з 499,5 тис. працівників, у тому числі 64017 інженерно-технічних, проти 5106, які були в цій галузі в 1927 р. Крім ценових підприємств було ще 32967 дрібних підприємств, які налічували 95,3 тисячі робітників і які виробляли на 332 млн. крб. продукції (в цінах 1926/27 р.).

Перед війною Україна була другим машинобудівельним районом у Союзі, поступаючись розміром продукції машинобудування лише перед Московським районом і виробляючи трохи більше, ніж Ленінградський район. Машинобудування було тісно пов'язане з основними галузями народного господарства УРСР — з металургійною, кам'яновугільною, енергетичною, хімічною та іншими галузями промисловості, а також з транспортом і сільським господарством.

На Україні широко були розвинені, головним чином, метало-місткі галузі машинобудування (виробництво важких машин для металургійної, кам'яновугільної, гірничої промисловості, паровозо-вагонобудування і т. д.).

Значну частину — трохи більше як половину всієї продукції машинобудування України (сільськогосподарські машини і трактори, паровози і вагони і т. д.) — вивозилось за її межі. Правда, з таких районів, як Московський і Ленінградський, число відправлених (за межі цих районів) машин було ще більше.

На Україну довозилась переважно продукція точного машинобудування, автобудування, інструментальної, електромашинобудівельної та деяких інших галузей промисловості.

Енергетичне господарство дореволюційної України було невелике. Потужність усіх електростанцій дорівнювала в 1913 р. 200000 квт.; і було вироблено 500 млн. квт./год. електроенергії. Електростанції споживали у великій кількості цінне вугілля і нафту.

Це невелике енергетичне господарство під час першої світової війни, а потім і громадянської війни та інтервенції було сильно зруйноване. В плані ГОЕЛРО на електрифікацію Донбаса і Придніпров'я, як і на весь процес відбудови цих районів, було звернено особливу увагу.

В наслідок величезних капіталовкладень у цю галузь уже наприкінці першої п'ятирічки дуже радикально була розв'язана проблема електропостачання Донбаса.

«У п'ятирічному плані Донбас вважався найважчою ділянкою з погляду енергопостачання не тільки на Україні, а й в усьому Союзі. В 1928 р. електропостачання Донбаса базувалося на великому числі дрібних рудничних і фабрично-заводських станцій, які спалювали цінні марки вугілля і давали дорогий і ненадійний струм (загальна потужність станцій Донбаса дорівнювала 180000 квт.). Відставання енергосистем ставило під загрозу швидкі темпи розвитку вугільної і металургійної промисловості Донбаса. Не зважаючи на спроби шкідників загальмувати реорганізацію енергосистем Донбаса, радянській владі удалося рішучими заходами на 1931 р. забезпечити Донбас енергією. З введенням у роботу Зуївської (перша черга 150000 квт.), Штерівської (152000 квт.) станцій, які працюють на антрацитовому штибі, і ТЕЦ Донсоди (73000 квт.) потужність станцій Донбаса досягла 630000 квт.; з них 60% встановлено на прекрасно устаткованих надійних електроцентралях, що використовують відходи вуглевидобутку і дають дешевий струм» («Нтиги виконання першого п'ятилетнего плану развития народного хозяйства СССР», 1933 р., стор. 87—88).

Введення в дію найбільшої в світі гідроелектростанції — Дніпрогесу ім. Леніна — в 1932 р. створило енергетичну базу для розвитку таких електромістких виробництв, як алюмінієве, електросталеве, феростопне і т. д.

Дніпрогес був зв'язаний пізніше лінією передачі з Донбасом; в наслідок цього стало можливим передавати частину зайвої електроенергії Дніпрогесу (звичайно під час поводі) Донбасові, а під час низького рівня води в Дніпрі передавати енергію теплових станцій Донбаса дніпропетровським підприємствам та підприємствам Запоріжжя.

Крім Штерівської і Зуївської станцій, а також Дніпрогесу, на Україні було збудовано ще ряд великих електростанцій: Пів-

нічходонецьку, Дніпродзержинську, Криворізьку, Чугуївську, Київську, Одеську та ін. В 1937 році Україна виробила 9343,4 млн. квт./год. електроенергії, або майже 26% електроенергії всього Радянського Союзу.

Виробництво електроенергії на Україні характеризується високим ступенем концентрації: Дніпровська, Донецька, Харківська і Київська енергосистеми концентрували переважну частину електроенергії. Один Дніпрогес виробляв за останні роки електроенергії більше, ніж усі електростанції дореволюційної Росії. Дніпровська гідроелектростанція постачала енергію Дніпрокомбінатові, заводам Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Кривого Рога, Нікополя і т. д.

Основним видом палива для електростанцій Донбаса є штиб. У зв'язку з цим слід відмітити різкі зміни, що сталися в структурі джерел електроенергії станцій України. З дешевих джерел енергії (вода, торф, штиб) у 1938 р. було одержано 80,8% всієї електроенергії України. За останні роки різко піднеслась роль води і штибу і зменшилась частка кам'яного вугілля і нафти як джерел електричної енергії.

Структура джерел енергії районних електростанцій УРСР
(вироблено електроенергії в %, до підсумку)

Джерело енергії	1930 р.	1932 р.	1938 р.
Вода	—	5,4	30,0
Штиб та інші відходи .	20,5	48,0	50,8
Торф	—	0,2	—
Вугілля	63,3	31,6	17,1
Нафтопаливо	16,2	14,8	2,1
Разом	100,0	100,0	100,0

Потужність електричних станцій України в 1938 р. перевищувала довшину в 10 з лишком разів (2106000 квт.) проти 200000 квт.), кількість же виробленої електроенергії — в 20 з лишком разів (10175 млн. квт./год. проти 500 млн. квт. год. у 1913 р.).

Понад 75% всієї електроенергії було вироблено на районних електростанціях, великих своїми розмірами. Характерно відмітити зменшення затрат умовного палива на вироблення 1 квт. год. електроенергії з 0,8514 кг. умовного палива в 1932 р. до 0,627 кг. в 1938 р.

Інтенсивний ріст споживання електричної енергії промисловістю України означав глибокі зміни в технічному рівні промисловості (витиснення механічного привода електричним, електрифікація робочих машин і т. д.). Електрифікація охопила не тільки рушійну силу, але була впроваджена і в технологічні процеси (електроліз, електрозварювання, електросушіння і т. д.). В 1927-28 р. промисловість промислових наркоматів спожила на технологічні потреби 25 млн. квт./год., а в 1938 р. — уже 1688 млн. квт./год.

Зросло споживання електроенергії всіма галузями народного господарства УРСР дало змогу механізувати найбільш трудомісткі ділянки в промисловості, насамперед у вугільній і металургійній, організувати електромісткі галузі промисловості (алюміній, якісна сталь тощо) і т. д.

Як видно з поданої нижче таблиці, коло $\frac{3}{4}$ всієї вироблюваної електроенергії споживали промисловість і капітальне будівництво; питома вага цієї галузі у споживанні електроенергії хоч і зменшилась трохи в 1938 р. проти 1927-28 р., проте становила майже 75%.

На другому місці щодо кількості споживання енергії стоїть комунальне господарство; транспорт споживав лише коло 2%, а сільське господарство ще менше.

Споживання електроенергії по галузях народного господарства УРСР
(в млн. квт./год.)

	1927-28 р.	1938 р.
Всі галузі	1244	10147
В тому числі:		
Промисловість і капітальне будівництво . .	969	7580
Транспорт	26	219
Сільське господарство .	7	119
Комунальне господарство	187	1021
Районні комунальні електростанції (на власні потреби)	24	531

Характерне розміщення електростанцій на території України; воно загалом відповідає розміщенню промислового виробництва по окремих областях республіки. Сталінська, Запорізька, Ворошиловградська і Дніпропетровська області, що сконцентрували величезну частину металургійного, хімічного, кам'яновугільного і машинобудівельного виробництва, зосередили у себе і основні потужності електростанцій (коло 80%).

**Розміщення електростанцій і виробленої електроенергії на Україні
(за 1938 р.)**

Області	Всього		В тому числі районні електростанції	
	Потужність на кінець року (в тис. квт.)	Продукція електроенергії (в млн. квт. год. на рік)	Потужність на кінець року (в тис. квт.)	Продукція електроенергії (в млн. квт. год. на рік)
Київська	108	480	74	406
Чернігівська	11	28	—	—
Житомирська	24	64	—	—
Вінницька	26	64	—	—
Кам'янець-Подільська	16	35	—	—
Сумська	46	124	—	—
Полтавська	34	128	—	—
Харківська	173	674	126	520
Вороніжградська	286	1790	233	1619
Сталінська	479	2784	285	1981
Дніпропетровська	269	1151	142	651
Запорізька	519	2378	498	2330
Хіровоградська	21	67	—	—
Миколаївська	31	128	12	77
Одеська	54	261	37	224
Молдавська АРСР	9	19	—	—
Разом	2106	10175	1407	7758

Паливно-енергетичні ресурси України дуже різноманітні: кам'яне вугілля, буре вугілля, гідроресурси, нафта, торф, природні гази і т. д. Перше місце в балансі енергоресурсів належить кам'яному вугіллю. За матеріалами XVII геологічного конгресу геологічні запаси кам'яного вугілля на Донбасі на 1 січня 1938 р. визначалися цифрою 88,9 млрд. тонн, з них 78,6% розташовані на території України і 21,4%—в межах РРФСР. Донецький кам'яновугільний басейн є найважливішим промисловим районом всього Радянського Союзу—«всесоюзнаю кочегаркою». Індустріалізація нашої країни була тісно зв'язана з розвитком вугільної промисловості Донбаса, оскільки він був основним поставщиком мінерального палива і коксу для різних галузей промисловості і насамперед для металургії, транспорту і т. д.

Кам'яновугільна промисловість Донбаса мала величезне економічне значення для народного господарства всього Радянського Союзу. Не зважаючи на швидкий розвиток місцевих паливних баз (нафторозробки, підмосковне вугілля і т. д.), кам'яне вугілля Донецького басейну в паливному балансі майже всієї європейської частини СРСР відігравало найважливішу роль.

Деяку частину донецького вугілля в окремі роки вивозили за кордон—до Італії, Франції, Канади, Греції, Туреччини і Єгипта.

За час між першою і другою світовими війнами видобуток вугілля на Донбасі зріс у 3 з лишком рази.

Видобуток кам'яного вугілля на Україні

Роки	В млн. тонн
1913	22,8
1923-24	41,0
1927-28	24,8
1932	39,2
1936	68,3
1937	68,8
1938	72,4

Отже, за цей період видобуток вугілля збільшився в 3 з лишком рази. Не зважаючи на таке велике збільшення його, питома вага Донбаса в загальному видобутку вугілля в СРСР зменшилась, бо видобуток вугілля в інших басейнах зростає ще швидшими темпами, ніж на Донбасі. Донбас дав у 1913 р. 86,8%, в 1929 р. — 77,3%, в 1933 р. — 66,9% і в 1938 р. — 60,8% вугілля, що видобувалося в усьому СРСР.

Більш ніж трикратне збільшення видобутку вугілля в маломеханізованій раніше галузі промисловості можливо було здійснити лише завдяки радикальній технічній реконструкції кам'яновугільної промисловості і, насамперед, механізації процесу зарубування, приставки і відкочування.

Механізація зарубування, приставки і вантаження кам'яного вугілля на Донбасі (%)

Роки	Зарубування	Приставка	Відкочування
1927-28	19,4	25,9	немає відомостей
1932	71,9	72,0	15,0
1933	75,2	84,6	40,5
1937	90,0	90,6	45,4
1938	89,1	92,0	49,4
1939	92,1	93,7	56,6

Число врубових машин на Донбасі збільшилося з 530 шт. у 1929 р. до 2248 шт. у 1940 р. Механізація кам'яновугільної промисловості сприяла різкому зниженню питомої ваги вугілля, видобутого ручним способом, і зростанню питомої ваги вугілля, видобутого врубовими машинами і відбійними молотками.

Структура видобутого вугілля щодо способів видобутку

Роки	Врубовими машинами	Відбійними молотками	Вибуховим способом	Ручним способом	Разом
1932	52,8	9,4	8,2	29,6	100,0
1937	59,6	17,6	12,8	10,0	100,0
1938	64,7	18,3	6,1	10,9	100,0
1939	67,5	18,7	5,9	7,9	100,0

Механізація вугільної промисловості, підвищення технічного рівня робітників і інженерно-технічних працівників, впровадження нових форм праці і т. д. сприяли піднесенню продуктивності праці в цій трудомісткій галузі виробництва.

Середньорічний видобуток вугілля на 1 робітника (в тоннах на всьому Донбасі)

	1933 р.	1938 р.	1939 р.	1939 р. у % до 1933 р.
По експлуатації	187,2	296,6	312,8	168,1
По забою	473,9	850,1	913,4	192,7

Разом з тим видобуток вугілля на 1 робітника в кам'яновугільній промисловості Донбаса напередодні Вітчизняної війни був менший, ніж у Кузнецькому, Карагандинському і Підмосковному басейнах.

Так, у 1938 р. місячний видобуток вугілля (в тоннах) на 1 робітника дорівнював:

Басейни	По експлуатації	По забою ¹
Донецький	24,69	70,86
Підмосковний	27,73	80,47
Кузнецький	38,4	82,48
Карагандинський	34,28	83,45

Порівняння з продуктивністю Підмосковного басейну, який дає значно менш калорійне вугілля, — умовне. Нижча продуктивність робітника в Донецькому басейні пояснюється відносно гіршими природними умовами (потужність шару, глибина шахт та ін.) в цьому басейні, ніж у Кузнецькому або Карагандинському. З цих же причин собівартість донецького вугілля вища, ніж собівартість вугілля Кузнецького, Уральського, Карагандинського та деяких інших басейнів.

¹ «Социалистическое строительство СССР», 1939 р., стор. 49.

У зв'язку з цим великого значення набуває аналіз витрат на транспортування вугілля. Значна частина донбасівського вугілля споживається за межами його — в центрально-промисловому та інших районах СРСР. Затрати праці на транспортування донецького вугілля в ці райони, у зв'язку з меншою віддаллю, багато менші, ніж витрати на перевезення кузнецького або карагандинського вугілля. Проблема районування вуглеспоживання має в Радянському Союзі особливо велике значення.

Напередодні війни найбільшим споживачем донецького вугілля була промисловість самого Донбаса. Промислові області півдня України (Сталінська, Ворошиловградська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька) споживали перед війною за грубими підрахунками коло половини вугілля, що видобувалося на Донбасі.

В інші області України в 1939 р. було завезено залізницями з Донбаса таку кількість вугілля (в тисячах тонн):

Області	Кількість вугілля	Області	Кількість вугілля
Київська . . .	1702,0	Кіровоградська .	417,7
Вінницька . . .	1025,8	Кам'янець-Подільська	373,6
Полтавська . . .	934,8	Миколаївська . .	305,2
Сумська	865,9	Чернігівська . .	280,4
Одеська	810,9	Молдавська АРСР	175,9
Житомирська . .	471,2		

Паливно-енергетичне господарство промисловості цих областей, зокрема цукрової промисловості, базувалося переважно на донецькому вугіллі. Не зважаючи на збільшення видобутку торфу і місцевого вугілля, а також на будівництво гідроелектростанцій, промисловість центральних районів СРСР споживала у величезних розмірах донецьке вугілля.

Довіз кам'яного вугілля з Донбаса в центральні області європейської частини СРСР в 1939 р. (в тисячах тонн)

Області	Всього доведено з Донбаса	В тому числі з УРСР	
Московська . . .	6594,5	5423,9	Характерно, що в деякі області (Московська, Воронежська, Горьківська, Івановська та ін.) за останні роки довіз вугілля з Донбаса збільшився.
Воронезька . . .	2175,2	1274,3	
Курська	1524,6	1367,7	
Орловська . . .	1443,5	1351,0	
Тульська	925,4	871,1	
Івановська . . .	804,4	387,7	
Калінінська . .	747,6	697,6	
Горьківська . .	709,8	392,8	
Ярославська . .	570,6	414,9	
Рязанська . . .	494,1	308,4	
Тамбовська . . .	8746,9	567,8	

В ці області було довезено понад 16,5 млн. тонн вугілля з Донбаса, в тому числі з УРСР коло 13 млн. тонн і 3,7 млн. тонн — з РРФСР.

Того ж року в Ленінградську область донецького вугілля було завезено 5 млн. тонн, в Білорусію — 1,2 млн. тонн, на Північний Кавказ — 1,3 млн. тонн, у Сталінградську область — 1,8 млн. тонн, в Саратовську — 1 млн. тонн і т. д.

Отже, донецьке вугілля перед Вітчизняною війною було основною паливною базою народного господарства (промисловості, залізничного транспорту, електростанцій) не тільки України, а й майже всіх областей європейської частини СРСР.

Серед енергетичних ресурсів УРСР певне значення має буре вугілля, що залягає на Правобережжі. Буре вугілля є в Дніпропетровській області (Криворізький район), у Київській (Звенигородський район) і в Кіровоградській (Кіровоградський і Александрійський райони). Попільність вугілля коливається від 7 до 40%, теплопродуктивність — від 2000 до 5000 калорій. Збільшення видобутку бурого вугілля у відносно далеких від Донбаса районах має істотне значення для господарства України.

Буре вугілля вже перед війною почало відігравати істотну роль у паливному балансі Кіровоградської області.

Видобуток бурого вугілля на Україні
(в тисячах тонн)

Р о к и	Видобуток
1913	не було
1932	80,6
1937	283,0
1938	381,0

За період другої п'ятирічки видобуток бурого вугілля на Україні збільшився в 3,5 рази; в наступні роки темп зростання видобутку цього вугілля був також інтенсивний.

В ряді областей України (Чернігівська, Київська, Полтавська, Житомирська, Сумська та ін.) є значні торфові маси; загальна площа торфових болот досягала (без західних областей) цифри 1400 тисяч га. В загальному балансі торфу СРСР торфовища УРСР становлять коло 3%. Для місцевого господарства видобування торфу, як і бурого вугілля, може мати серйозне значення, особливо в період зменшення видобутку вугілля на Донбасі і розладження транспортних зв'язків.

Динаміка видобутку торфу на промислових торфозробках України до першої п'ятирічки була така:

Р о к и	Видобуток (в тисячах тонн)	Р о к и	Видобуток (в тисячах тонн)
1914	24	1921	167,0
1915	30	1922	68,2
1916	24	1924-25	89,7
1917	3,4	1926	111,2
1918	9,9	1927	132,2
1919	11,8	1928	144,6
1920	27,4		

За десятиріччя (1929 — 1939 рр.) видобуток торфу на Україні збільшився в 20 з лишком разів і досяг у 1939 р. 2,5 млн. тонн.

Видобуток торфу в УРСР (в тисячах тонн)

Р о к и	Видобуток
1929	111,5
1932	901,0
1937	1507,0
1938	1978,9
1939	2497,6

Серед енергетичних ресурсів велике значення мають гідроресурси, запаси яких на Україні (без західних областей) визначаються приблизно цифрою 2,5 млн. кінських сил; майже $\frac{1}{3}$ цих запасів гідроенергії була використана.

В районах Західної України і в Приазов'ї є природні горючі гази. На природних газах працювала зокрема електростанція у Львові, Бориславі і Дрогобичі.

До енергетичних ресурсів слід віднести також нафту (у передгір'ях Карпат, у Сумській і Полтавській областях), гази доменних і газових печей, горючі сланці, відходи сільського і лісового господарства і т. д.

Розміри і структуру енергоресурсів України в порівнянні їх з розмірами і структурою енергоресурсів РРФСР на період 1936-1937 р. подано в такій таблиці:

Енергоресурси УРСР і РРФСР¹

	Викопне вугілля	Сланці	Нафта	Горючий газ	Торф	Деревне паливо	Разом умовного палива
РРФСР	4502631,3	31448,5	2030,1	499543	139997	23736,9	4283209
УРСР	6870	415	—	—	2637	500	6650

Примітка. Викопне вугілля, сланці, нафта, торф — в мільйонах тонн натуральної ваги; горючий газ — в млн. м³; деревне паливо — в млн. щільних м³; умовне паливо — в млн. тонн 7000-калорійного палива. Викопне вугілля, нафта і торф — на початок 1937 р., решта ресурсів — на 1936 р.

Згідно з цими даними енергетичні ресурси України (без гідроенергії) становили коло 5% енергетичних ресурсів РРФСР.

Основне місце в балансі енергоресурсів обох республік належить кам'яному вугіллю. Геологічними розвідками останніх років енергоресурси України трохи збільшено: відкрито родовища бурого вугілля в ряді районів, виходи природного горючого газу, розширено запаси торфу і т. д. Були відкриті родовища нафти в районі м. Ромни, Сумської області, а також у Полтавській області і т. д. Загалом роль України в енергоресурсах Радянського Союзу значно менша, ніж у паливно-енергетичному його балансі.

На Україні сприятливо розміщені кам'яне вугілля і залізна руда. Це безперечно допомагає швидкому ростові її продуктивних сил. У республіці налічується кілька залізрудних родовищ: Криворізьке, Донецьке та ін. Якість руд дуже висока. Крім цих «багатих» руд є велика кількість так званих «бідних» руд, які перед війною південна металургія почала була лише освоювати.

Залізрудна промисловість зазнала радикальної технічної реконструкції. Досить вказати на те, що приставка руди в 1938 р. була механізована на 81,7%, підземне відкочування її — на 83,6% і вантаження руди у вагони — більш як на 90%. Основний капітал цієї галузі у тому ж році дорівнював 172 млн. крб. проти 27 млн. крб. у 1928 році. За темпом зростання капіталовкладень, отже і за темпом зростання основних фондів, ця галузь, поряд з чорною металургією, займала одне з перших місць поміж інших галузей.

В наслідок цих заходів видобуток залізної руди на півдні збільшився.

¹ «Энергетические ресурсы СССР», 1938 р., т. II, стор. 432 — 433.

Видобуток залізної руди в УРСР

Роки	В тисячах тонн
1913	6388,0
1923-24	437,0
1928	4671,0
1929	5599,0
1932	7925,5
1933	8991,6
1935	16549,0
1936	17501,0
1937	16414,1
1938	16069,9

Це становило в 1913 р. 69,3% руди, видобутої в усьому СРСР, в 1929 р. — 70,0%, в 1933 р. — 62,2%, в 1938 р. — 60,6%.

Збільшення кількості видобутої руди в дуже великій мірі ви-значалось ростом продуктивності праці (виробітку 1 робітника) в цій галузі. Середній виробіток руди на 1 робітника (по експлуатації) становив у 1932 р. 520 тонн, у 1937 р. — 1040 тонн і в 1938 р. — 1070 тонн. Це разів у два перевищувало рівень ви-робітку на рудниках центральних районів СРСР і майже в три ра-зи рівень продуктивності праці на рудниках Урала (без Магніто-горська). На останньому річний виробіток руди на 1 робітника в 1937 р. становив 3460 тонн, тобто в три з лишком рази більше, ніж у Криворіжжі.

На шляху між Донбасом і Криворізьким залізрудним басей-ном розташований Нікопольський марганцевий район, де зосере-джено коло 65% запасів марганцю всього Радянського Союзу. Щодо кількості руди цьому району належить в СРСР пер-ше місце, хоч якістю руди Нікопольського району поступаються перед чіатурською рудою. Кількість марганцю в руді — від 35 до 48%, потужність шару досягає 2 метрів і залягає він на глибині до 50 метрів. Крім Нікопольського, більш мілке родовище мар-ганцю є в Одеській області (містечко Хоцевате).

Марганець — необхідний елемент у металургійному виробництві, тому ріст чорної металургії викликав і збільшення видобутку марганцевої руди.

Видобуток марганцевої руди в УРСР (в тис. тонн)

1913 р.	1923-24 р.	1928 р.	1932 р.	1935 р.	1937 р.
276	100	531	443	1037	956,9

Виробництво в марганцеворудній промисловості було розширене більше, ніж у залізорудній. Частину марганцевої руди експортували за кордон. Залізорудна промисловість дала менше збільшення продукції, ніж виробництво чавуну і тим більше сталі на Україні. Це пояснюється тим, що в міру розвитку чорної металургії вона дедалі більше почала використовувати оборотний металобрухт. Зокрема наша південна металургія споживала перед Вітчизняною війною не тільки брухт, одержаний у цих районах, але також і брухт, привезений з центральних районів СРСР, і який не міг бути використаний на місці через недостатню потужність малої металургії цих районів.

Українська металургія, в наслідок великого її зруйнування і капіталомісткості, досягла довоєнного обсягу виробництва лише в перші роки першої п'ятирічки. В цей період було розпочато нове будівництво металургійних заводів на Україні і радикальну реконструкцію старих заводів.

В наслідок великих капіталовкладень у чорну металургію виробничі її потужності наприкінці першої п'ятирічки збільшились. Число доменних печей на початок 1933 р. було 39 проти 32 у 1913 р. і їх корисний обсяг досяг 20293 м³ проти 13432 м³ в 1913 р. Число мартенівських печей відповідно було 106 і 64 з площею 2805 м² проти 1859 м² у 1913 р.

Протягом першої п'ятирічки було введено в дію кілька великих доменних печей, в наслідок чого в 1932 р. 47% чавуну було витоплено в домнах з обсягом від 500 до 700 м³, тоді як напередодні першої світової війни весь чавун вироблявся в домнах з обсягом до 500 м³.

Протягом першої п'ятирічки чорна металургія України була основною базою для створення нових металургійних районів СРСР, зокрема, створення на сході другого основного вугільно-металургійного центру СРСР, де були використані багаті родовища вугілля і заліза Сибіру та Урала.

В чорну металургію були зроблені колосальні капіталовкладення, в наслідок чого основні кошти металургії УРСР напередодні Вітчизняної війни становили коло 4 млрд. крб. Про темп зростання основного капіталу в цій галузі свідчать такі дані: в 1933 р. основні фонди збільшилися на 306 млн. крб., у 1934 р. — на 564 млн., в 1935 р. — на 523 млн., в 1936 р. — на 294 млн., в 1937 р. — на 316 млн. і в 1938 р. — на 421 млн. крб. Реконструкція чорної металургії полягала в оновленні основних фондів старих заводів і введенні в експлуатацію нових домен і мартенів. Здебільшого реконструкція коштувала відносно дешевше, ніж нове будівництво. За час другої п'ятирічки на 1938 р. було введено в дію 14 доменних печей з корисним обсягом у 13008 м³, були введені в дію 3 печі на «Запоріжсталі» і 3 на «Азовсталі», 2 — на Криворізькому

заводі, 1 — на Макіївському, 2 печі — на заводі ім. Ворошилова та 1 піч на заводі ім. Дзержинського. За цей же період був дуже розширений виробничий апарат також і мартенівського виробництва: було введено в експлуатацію 32 мартенівські печі з площею поду 1549 м², в тому числі 7 печей на «Запоріжсталі», 6 — на Макіївському заводі, по 4 печі на «Азовсталі» і заводі ім. Дзержинського і т. д. Потужності збільшувались і в наступні роки.

Чисельність доменних і мартенівських печей в УРСР

	1913 р.	На 1 жовт- ня 1928 р.	На початок року			
			1933	1938	1939	1940
Число мартенів	64	82	106	130	132	135
Їх площа в квадратних мет- рах	1859	2179	2805	4149	4267	4435
Число домен	32	30	39	46	48	49
Корисний обсяг печей у ку- бічних метрах	13432	13586	20293	28636	31265	32565

Виробничі потужності доменних і мартенівських печей зросли приблизно разів у два з половиною, кількість же їх збільшилась у меншій мірі. Це свідчить про те, що і домни, і мартени будувались великих розмірів. Концентрація металургійної промисловості різко збільшилась. У 1938 р. на Україні лише 12% чавуну витоплювалось на заводах з щорічною продукцією до 500 тис. тонн, тоді як у 1913 р. весь вироблений чавун було одержано на заводах такого розміру. Характерно, що в 1938 р. 48% чавуну одержано було на підприємствах з щорічною продукцією від 701 тис. до 1 млн. тонн, 13% — від 501 до 700 тис. тонн і 27% — на заводах з продукцією понад 1 млн. тонн. Не менш інтенсивно відбувався процес концентрації в мартенівському виробництві, яке це видно з такої таблиці:

Групування металургійних заводів УРСР за розмірами витоку сталі (в % до всього витоку сталі на Україні)

Виток сталі заводами з щорічною продукцією на 1 завод (в тис. тонн)	1933 р.	1937 р.	1938 р.
До 500	83	31	30
Від 501 до 800	17	30	22
Понад 800	—	39	48
Разом	100	100	100

Впровадження нової техніки сприяло поліпшенню технічно-економічних показників металургійної промисловості: використання устаткування, ріст продуктивності праці і т. д. Коефіцієнт використання корисного обсягу домен (за номінальним часом) становив у 1938 р. 1,07 проти 1,92 в 1913 р. і 1,80 у 1928 р.; збільшилось також і знімання сталі з одиниці площі. Середнє число робітників на 1 доменну піч, у зв'язку, головним чином, з механізацією доменного виробництва, зменшилось на Макіївському заводі в 1938 р. до 166 чол. проти 313 чол. у 1928-29 р., на заводі ім. Петровського відповідно — до 292 проти 524 чол., на заводі ім. Ворошилова — до 201 проти 360 чол.

Ріст механізації і автоматизації виробництва, змін у кваліфікаційному складі робітників і загальні поліпшення в організації праці позначилися на збільшенні виробітку робітників.

Продуктивність праці робітників доменних цехів

	1933 р.	1937 р.	1938 р.
Витоплено чавуну в переведенні на переробний на 1 робітника (в тоннах) . .	310,3	810,6	911,2

По окремих заводах темп росту і досягнутий рівень продуктивності праці були дуже неоднакові. Вищий рівень виробітку спостерігався на нових заводах або на найглибше реконструйованих. Так, на Макіївському заводі річний витоп чавуну на 1 робітника в 1938 р. становив 2027 тонн проти 624 тонн у 1933 р., на «Азовсталі» — відповідно 1611 проти 452 тонн, на заводі ім. Петровського — 677 т. проти 289 т., на Краматорському — тільки 580 т. проти 272 тонн у 1932 р. і т. д. Велика різниця у рівні виробітку робітників на окремих заводах, що відбивала і неоднаковий ступінь механізації цих підприємств, спостерігалась і в мартенівському виробництві. При середньому річному витопі мартенівської сталі на Україні на 1 робітника 163,3 тонни в 1933 р. і 384,2 тонни в 1938 р., на Макіївському заводі він дорівнював відповідно 171 і 530 тоннам. При цьому в старому цеху — 153 і 348 тонн, а в новому — 238 і 734 тонни. На заводі ім. Дзержинського річний витоп сталі на 1 робітника в 1933 р. дорівнював 158 тоннам, у 1938 р. — 485 тоннам, в тому числі в старому цеху 153 і 290, а в новому — 296 і 918 тонн.

Внаслідок усіх технічно-виробничих змін у металургійній промисловості виробництво чавуну, сталі і прокату на півдні між першою і другою світовими війнами зросло приблизно в 3 — 3,5 раза.

Виробництво чавуну, сталі і прокату на Україні

(в тисячах тонн)

Роки	Чавун	Сталь	Прокат
1913	2882,5	2441 0	2061 0
1927-28	2361 3	2409,1	1978,0
1932	3910,8	3127,7	2427,0
1936	8862,0	7995,0	5843,0
1937	8800 8	8466,7	6224,2
1938	9192,5	8786,5	6468,1

Україна виплювала чавуну в процентах до виробництва всього витоу в 1913 р. — 68,4, в 1927-28 р. — 71,9, в 1932 р. — 63,5, в 1937 р. — 60,7 і 47,7 сталі.

Напередодні Вітчизняної війни українська металургія давала коло 60% чавуну і 50% сталі і прокату, вироблених в усьому СРСР.

Збільшення виробництва приблизно в три рази, розширення сировинної бази чорної металургії, ґрунтовна зміна в технічному рівні цієї галузі, створення якісної металургії — такі основні підсумки соціалістичної реконструкції металургійної промисловості на Україні. За роки другої п'ятирічки українська металургія освоїла і широко розвинула виробництво феростопів (феросиліцій, феромарганець та ін.).

Об'єктивною базою металургійної промисловості на Україні є наявність багатющого Криворізького залізорудного і Нікопольського марганцевого родовищ, а також наявність відносно недалеко розташованого від залізорудного родовища коксівного кам'яного вугілля. Досить виразно можна розрізнити три металургійні райони на Україні: Донбасівський, Придніпровський та район Приазов'я. Реконструкція старих металургійних заводів Донбаса (заводу ім. Сталіна, кол. Юзівський), ім. Орджонікідзе (Єнакієво), ім. Кірова (Макіївський), Краматорського, Алмазніанського, ім. Фрунзе (Костянтинівка), ім. Ворошилова (Ворошиловськ) у великій мірі збільшила їх виробничу потужність.

Макіївський завод давав на рік коло 1,3 млн. тонн чавуну, завод ім. Орджонікідзе — коло 1 млн. тонн, заводи ім. Сталіна і Ворошилова — по 800 тис. тонн і т. д. У 1938 р. на заводах Донбаса було вироблено 4,2 млн. тонн чавуну (45,3%) , на заводах Придніпров'я — 3,8 млн. тонн (41,7%) і на заводах Приазов'я — 4,2 млн. тонн чавуну (13%) з усього виробленого на Україні чавуну.

Донбасівська група заводів розташована в районі залягання палива і флюсів; живлення електроенергією заводів в основному

базується на місцевих теплових станціях, які використовують штиб тощо. Значна частина металу заводів цієї групи переробляється на машинобудівельних заводах, розташованих також на Донбасі.

Складною проблемою на шляху розвитку металургії Донбаса є забезпечення її водою. Щодо цього дуже багато було зроблено за роки реконструкції, однак, ця проблема залишалася гострою до останнього часу.

Досить добре були забезпечені водою заводи Придніпров'я, які на початку третьої п'ятирічки давали коло 40% чавуну, вироблюваного на Україні. Ці заводи жилися електроенергією Дніпрогесу, рудою з Кривого Рога, нікопольським марганцем, вугіллям і коксом і у великій мірі також флюсами Донбаса. До цієї ж групи заводів умовно можна віднести і Криворізький металургійний завод, створення якого диктувалось такими економічними міркуваннями: вигідністю використання на місці видобутку руд («бідних руд») з кількістю заліза до 55% і кварцитів з кількістю заліза 35 — 45%; намаганням урівноважити вантажопотоки руди, що йде на Донбас, вантажопотоками коксівного вугілля, які направляються з Донбаса у Кривий Ріг для потреб металургійного заводу.

У Придніпров'ї є кілька металургійних центрів: Дніпропетровський (заводи ім. Петровського, ім. Леніна, ім. Комінтерну, ім. Карла Лібкнехта), Дніпродзержинський (завод ім. Дзержинського) і Запорізький металургійний комбінат (заводи: «Запоріжсталь», феростопів, магнієвий, алюмінієвий та ін.), Новомосковський та Нікопольський (трубопрокатний завод). Металургійні заводи Придніпров'я мають перед заводами Донбаса ту величезну перевагу, що вони добре забезпечені водою, якої, як відомо, в цьому виробництві споживається дуже багато.

Третя група металургійних заводів — це металургія Приазов'я.

Крім реконструкції старого Маріупольського заводу ім. Ільїча на березі Азовського моря було збудовано великий металургійний завод «Азовсталь», що споживав керченську фосфористу руду, яку підвозять дешевим морським транспортом.

Україна, яка перед Вітчизняною війною давала коло 60% чавуну і трохи менше половини сталі і прокату, вироблюваних в усьому СРСР, природно, не споживала всього цього металу, а, як і кам'яновугільна промисловість, вивозила його в широким розмірах щодо кількості і асортименту продукції в різні райони Радянського Союзу.

В 1938 р. з півдня було вивезено чавуну переробного 1055,9 тис. тонн, ливарного — 405,9 тис. тонн, рядового прокату — 2415 тис. тонн і якісного прокату — 264,4 тис. тонн. Найбільшу кількість металу вивозили в центральний район Союзу, дуже розвинене машинобудування якого живилось переважно довізним (насам-

перед з України) металом. Значна частина продукції металургійної промисловості УРСР ішла в області європейської Півночі Радянського Союзу (насамперед у Ленінград), Нижнього і Середнього Поволжя, Закавказзя, в західні області Союзу і т. д. Деяку кількість південного металу вивозили також на Урал, у Сибір, на Далекий Схід, у Середню Азію, Казахстан і т. д.

Так, на Урал у 1938 р. було завезено з Півдня: 72 тис. тонн переробного і 3,7 тис. тонн ливарного чавуну, 186,8 тис. тонн рядового і 12,3 тис. тонн якісного прокату.

Чорна металургія УРСР була спеціалізована, на відміну від урало-сибірської металургії, на відносно широкому асортименті продукції.

У структурі виробництва металургії до Вітчизняної війни основне місце належало сортовому і листовому залізу — продукції для промисловості, зокрема для металообробної. У зв'язку з тим, що транспорт і будівництво споживали відносно невеликий процент металу, роль будівельних профілів металу (балок, швелерів і рейок), була невеликою. Не зважаючи на широкий асортимент вироблюваної південною металургією продукції, потреба цього району в металі не задовольнялась цілком власним виробництвом і частину його (деякі види сортового і листового металу, трубні заготовки, дахове залізо, іноді рейки, якісний метал і т. д.) довозили з інших районів СРСР.

Крім того, слід відмітити, що металургія УРСР до Вітчизняної війни довозила з центральних районів Союзу велику кількість брухту.

Південна металургія, постачаючи свою продукцію численним районам нашої країни, була, разом з кам'яновугільною промисловістю Донбаса, найважливішим центром економіки СРСР. Близькість районів споживання металу, хороші природні умови (метал, коксівне вугілля, марганець, флюси і т. д.), обжитість району (зокрема наявність розвинутої транспортної сітки) і т. д. — все це сприяло розвитку металургійного виробництва в цьому районі і збереженню позиції першої вугільно-металургійної бази в Радянському Союзі.

В 1938 р. на Україні налічувалось 14 підприємств кольорової металургії з 7918 робітниками і 219,9 млн. крб. основних фондів. Питома вага української металургії в кольоровій металургії СРСР щодо числа робітників становила 5,1%, щодо гуртової продукції — 6,7% і щодо основних засобів — 9,6%. Найбільші підприємства цієї галузі такі: Костянтинівський цинковий завод, Дніпровський алюмінієвий і ртутний комбінат на Донбасі, який використовує місцеві Микитівські ртутні родовища.

Костянтинівський цинковий завод був збудований у 1932 р. і працював на довізній сировині: цинкові концентрати він одержу-

вав з Урала, Північного Кавказу і Далекого Сходу. Так само на довізній сировині (тіхвінські і уральські боксити) працював і алюмінієвий завод, який споживав дешево, потрібну у великій кількості, електроенергію Дніпрогесу. З продуктів кольорової металургії до Вітчизняної війни Україна виробляла лише алюмінію більше від власних потреб. Цинку вона виробляла стільки ж, скільки і споживала (18% виробництва його в СРСР); міді і свинцю Україна не продукувала і довозила їх з інших районів Союзу. Хоч в останні роки перед війною були виявлені родовища мідних і свинцево-цинкових руд у Нагольному кряжі, але промислові запаси їх розвідано недостатньо. На Україні зустрічаються і мідисті пісковики.

На Україні сприятливі умови для розвитку цілого ряду виробництв хімічної промисловості. Крім кам'яного вугілля, вона має великі запаси кам'яної солі (Артемівсько-Слов'янський район), виварної солі і самоосадної (на берегах Азовського і Чорного морів), фосфоритів (ізіумські, подаївські, кролевецькі), гіпсу, крейди і т. д. Використовуючи ці сировинні ресурси, хімічна промисловість різко збільшила обсяг виробництва і питому вагу в промисловій продукції УРСР. У 1938 р. в цій галузі налічувалось 167 великих підприємств з 1465 млн. крб. основних фондів і було вироблено продукції на 1299 млн. крб. — в 20 разів більше, ніж у 1913 р.

Розвиток хімічної промисловості УРСР ¹

	1913 р.	1927-28 р.	1932 р.	1937 р.	1938 р.
Вартість основних фондів (на кінець року в млн. крб.) .	—	154	464	1270	1465
Гуртова продукція в цінах 1926-27 р. (у млн. крб.) . .	64	84	409	1141	1299

В хімічній продукції всього Радянського Союзу продукція хімічної промисловості України становила наприкінці другої п'ятирічки менш як 20%; однак, у ряді галузей, насамперед содовій і коксохімічній, ця частка була винятково високою. Концентрація содової промисловості на Донбасі, наявність таких великих заводів, як «Донсода», групи слов'янських заводів, Костянтинівського заводу пояснювались наявністю на Донбасі багатих ресурсів солі

¹ У підсумок включено хімію, коксохімію, нафтообробку і горючий газ.

і палива, а також близькістю районів споживання соди (Україна, Московська, Калінінська та інші області центру європейської частини Радянського Союзу і т. д.). Складна, текстильна, миловарна промисловість — основні споживачі соди. На Донбасі продукувалось коло 70% соди, вироблюваної в СРСР, і він був основним поставальником її для всього Радянського Союзу.

Наявність значної коксохімічної промисловості на Україні зрозуміла, оскільки Україна перед Вітчизняною війною продукувала основну частину коксу і концентрувала трохи більше половини металургійного виробництва СРСР. Гази, що утворюються при коксуванні вугілля, містять найцінніші продукти — амоніак, смоли, бензол, сірководень, ціан і т. д., які являють собою сировину для анілофарбової й інших галузей хімічної промисловості. Коксохімічні заводи розміщені поблизу металургійних заводів Донбаса, Придніпров'я, а також коло великих вугільних шахт. Технічна реконструкція коксохімічної промисловості мала на меті утилізацію цих цінних продуктів. Тому у нас напередодні Вітчизняної війни коксування без уловлювання побічних продуктів становило менш як 1% (від усього коксу).

Донбас у дореволюційні роки був єдиним басейном у царській Росії, що продукував кокс. Виробництво коксу на Україні, у зв'язку з ростом металургійного виробництва, збільшилось за роки радянської влади у три з лишком рази — з 4443 тис. тонн у 1913 р. до 14405 тис. тонн у 1938 р. Не зважаючи на таке велике збільшення виробництва коксу, частка України в загальносоюзному балансі коксу зменшилась, і напередодні Вітчизняної війни Україна давала вже трохи менш як $\frac{3}{4}$ всього коксу, виробленого в усьому Радянському Союзі.

Виробництво коксу в УРСР

	1913 р.	1932 р.	1937 р.	1938 р.
Виробництво коксу (в тис. тонн) .	4443	6874	14434	14405
У % до виробництва коксу в СРСР	100,0	81,6	72,1	73,6

Основна частина коксу споживається на Україні, значна ж частина — в інших областях і краях. У 1939 р. в європейській частині СРСР було спожито коло 2300 тис. тонн коксу з УРСР: у Тульській області — 812 тис. тонн, у Воронізькій — 784 тис. тонн і в Московській — 143 тис. тонн. Наявність у цих областях металургійного виробництва і створює потребу в довізному українському коксі.

Старою галуззю хімічної промисловості є сірчанокислотна. На Україні в 1927-28 р. було вироблено 72 тис. тонн сірчаної кис-

лоті, в 1932 р.—186 тис. тонн і в 1935 р.—281 тис. тонн цієї кислоти. Сірчаноокислотні заводи України (Вінницький, Одеський) тісно зв'язані з суперфосфатною промисловістю. Українські сірчаноокислотні заводи працювали на уральському сірчаному колчедані. Такий відрив заводів від джерел сировини вплинув на собівартість сірчаної кислоти. Тому заміна уральського колчедану місцевими видами сірчаноокислотної сировини є однією з проблем, які належить розв'язати.

Одним з найбільших споживачів сірчаної кислоти є фосфатно-тукова промисловість, що виробляє добрива для сільського господарства. До революції для виробництва суперфосфату використовувались марокканські фосфорити (Одеський завод) і подаївські (Вінницький завод). Останнім часом заводи використовували як сировину високоякісні апатити, що довозяться з Мурманської області. В 1927-28 р. на Україні було вироблено 69 тис. тонн суперфосфату, в 1932 р.—305 тис. тонн і в 1935 р.—455 тис. тонн. Питома вага України у загальносоюзному виробництві суперфосфату на початку третьої п'ятирічки становила приблизно 40%.

Крім сірчаної кислоти, на Україні вироблялась і азотна кислота. Азотні сполуки добували з коксового газу, у зв'язку з чим Горлівський і Дніпродзержинський азотно-тукові заводи розміщені були поряд з коксовими заводами. Азотна промисловість має велике значення для виробництва воєнних матеріалів (вибухових речовин тощо).

Структура хімічної промисловості на Україні не обмежується цими галузями: тут були виробництва фарб і лакофарб; крім того, на заводах Донбаса вироблялись різні півпродукти, що являють собою сировину при виробництві барвників на заводах центральних районів СРСР.

Українська хімічна промисловість у період між двома світовими війнами розвивалася дуже швидко; в наслідок цього питома вага її продукції у вартості продукції всієї великої промисловості УРСР збільшилася в 1938 р. до 7,2% проти 3% в 1913 р.

В економіці України велике значення має харчова індустрія. Вона займала перед Вітчизняною війною друге місце щодо вартості гуртової продукції і перше місце щодо числа підприємств. У 1938 р. великі підприємства харчової промисловості налічували 217,6 тис. робітників і мали основні фонди в розмірі 1493 млн. крб. Багата сировинна база, безперечно, сприяла розвитку на Україні цукрової, м'ясної, кондитерської, молочної, тютюнової, винокурної, консервної, борошномельної, хлібопекарської, круп'яної, макаронної та інших галузей. Подана нижче таблиця характеризує динаміку і структуру галузей української харчової промисловості.

Гуртова продукція харчової промисловості (великої) УРСР
(в млн. крб. у цінах 1926-27 р.)

Галузі	1913 р.	1927-28 р.	1932 р.	1937 р.	1938 р.
Вся харчова промисловість .	927	1107	1533	3529	3844
В тому числі:					
Цукрова	520	524	306	846	880
Вся харчова без цукрової . .	407	583	1227	2683	2964
В тому числі:					
М'ясна	2	40	109	321	415
Молочна	---	1	16	109	132
Хлібопекарська	2	28	156	370	387
Кондиторська	27	27	248	343	356
Консервна	6	8	29	63	78
Винокурна	59	28	47	100	107
Тютюново-махоркова	33	48	54	103	108

До революції більшість підприємств м'ясної, молочної, хлібопекарської, кондиторської і деяких інших галузей були дрібні, кустарного характеру; у поданій же вище таблиці наведено динаміку продукції тільки великих підприємств, що відповідають певному цензові.

Найшвидше розвивалися нові галузі харчової промисловості — м'ясна, молочна, хлібопекарська, консервна, кондиторська. При середньому рості продукції великої харчової промисловості в 4 з лишком рази, цукрова промисловість збільшила обсяг виробництва за цей час лише процентів на 70, давши при цьому $\frac{3}{4}$ цукру, що продукується в усьому Союзі.

Щодо вартості гуртової продукції цукрова промисловість займала перше місце серед інших галузей харчової промисловості УРСР.

Цукрова промисловість — одна з найстаріших галузей на Україні. Розвиткові її сприяли хороші ґрунтово-кліматичні умови, а також велика густота населення на Україні. Густота населення мала велике значення, оскільки виробництво цукру з буряків досить трудомістке.

Посівні площі під цукровими буряками (фабричними) уже в 1928 р. перевищували їх довоєнний розмір — 647,1 тис. га проти 533,6 тис. га в 1913 р.; у 1933 р. вони дорівнювали 861,4 тис. га, в 1937 р. — 816,7 і в 1939 р. — 797,4 тис. га. Щорічні гуртові збори буряків через нестійкість урожайності зазнають великих коливань. Особливо низька врожайність була в 1932 р. — 36,4 цнт. з гектара; в 1937 р. вона дорівнювала 176,7 цнт. і в 1939 р. — 143,3 цнт. з гектара. В цукровій промисловості спостерігався про-

цес концентрації виробництва: число цукрових заводів зменшилось, а щорічна переробка цукрових буряків у середньому одним заводом зросла.

Динаміка числа заводів, перероблених буряків і продукції цукрової промисловості УРСР

	В середньому 1909—1914 рр. 1927-28 р. 1932-33 р. 1937-38 р.			
Кількість діючих заводів . . .	193	139	147	147
Всього перероблено буряків (у тис. цнт.)	81222	76245	39004	148169
Переробка буряків одним заводом (у центнерах)	5252	6145	5379	6775
Вироблено цукру всіма заводами (в тис. цнт)	11015	10919	5160	18850

Цукру-піску на Україні вироблено: в 1913-14 р. — 82,03%, в 1927-28 р. — 86,49%, в 1932 р. — 67,58%, в 1939 р. — 73,93% всього виробленого в СРСР цукру.

Розвиток цукрової промисловості спричинився до зростання сільськогосподарського машинобудування, виробництва вапняку, мінеральних добрив, таких потрібних для збільшення врожайності цукрових буряків і інших культур; крім того, розвиток цукрової промисловості сприяв інтенсифікації сільського господарства на Україні, зокрема розвитку тваринництва.

Цукрова промисловість України піднесла свій технічний рівень. Було збудовано кілька нових цукрових заводів (Куп'янський, Драбівський та ін.), було широко механізовано підвезення буряків з полів, а також палива і допоміжних матеріалів.

У цукровій промисловості протягом тривалого часу збільшення обсягу виробництва лімітувалось сировиною. Через недостачу її в 1932 р., наприклад, діяло 147 заводів, а 26 були на консервації. Наявність вільних виробничих потужностей у цукровій промисловості визначила спрямованість капіталовкладень, головним чином, на реконструкцію, а не на нове будівництво.

Спиртова промисловість почала використовувати як сировину головним чином картоплю, а не зерно, як раніше; велику частину спирту почали витрачати на технічні потреби (виробництво каучуку і т. д.). Це викликало зміну в розміщенні спиртових заводів, наближення їх до сировинних районів. В результаті реконструкції харчосмакова промисловість не тільки сильно змінила свій технічний рівень і характер технологічного процесу, а й розмістилася раціональніше.

На Україні було збудовано кілька великих м'ясокомбінатів (Київський, Одеський, Полтавський, Ворошиловградський та ін.), а також кілька беконних фабрик.

У районах споживання — містах і великих промислових пунктах (Харків, Київ, Сталіно, Дніпропетровськ, Одеса, Полтава, Миколаїв, Запоріжжя та ін.) було збудовано кілька молочних заводів. Консервна промисловість знайшла багаті сировинні ресурси — рибу, плоди, овочі і м'ясо.

В місцях, де була відповідна сировина, були збудовані консервні підприємства: консервно-овочеві (в районі Одеси, Херсона, Мелітополя та ін.) та рибоконсервні на узбережжі Чорного і Азовського морів. Через те, що сировина консервних плодів швидко псується, втрачає вагу, ці заводи розміщували в районах поближче до сировини.

Комплекс галузей харчової промисловості України дуже багатий: були збудовані великі підприємства в олійній, кондиторській, хлібопекарській та інших галузях харчової промисловості. На Україні було вироблено в 1937 р. 200,86 тис. тонн кондиторських виробів; в тому ж році в усьому СРСР було вироблено їх 921,43 тис. тонн.

Перед Вітчизняною війною в промисловому балансі України помітного значення стали набирати великі підприємства легкої промисловості: в цій галузі народного господарства концентрувалось основних фондів понад 1,5 млрд. крб. і вона давала продукції на суму до 4 млрд. крб.

Великі підприємства швейної промисловості, трикотажної, взуттєвої, штучного шовку, котяниної та ін. були збудовані за роки п'ятирічок. Текстильна промисловість України, хоч і становила в підсумку продукції текстильної промисловості СРСР лише кілька процентів, налічувала однак (1933 р.) 341 велике підприємство і 737 дрібних, на яких обробляли вовну, бавовну, шовк, прядиводжут, льон та інші волокнисті речовини. Найбільші сукольні фабрики — це Харківська, Одеська, Кременчуцька, Богуславська (Київська область); крім того, в Києві почали будувати величезний тонкосуконний комбінат. Лімітуючим фактором у розвитку вовнообробної промисловості є сировина у зв'язку, головним чином, з тим, що поголів'я овець, зокрема на Україні, було на 1940 рік майже в два рази менше, ніж у 1916 р. В певній мірі розвинулась тут і бавовняна промисловість: збудована в Полтаві прядильна фабрика на 100 тисяч веретен давала прядиво для трикотажних фабрик, розташованих переважно у великих містах — Києві, Харкові, Полтаві. Ріст бавовняної промисловості потребував розвитку місцевої сировинної бази; посіви бавовнику, зосереджені, головним чином, у південних районах республіки — Запорізькій, Миколаївській і Одеській областях, зросли в 1939 р. до 232 тис. га, а збір бавовни-сирцю — до 1,1 млн. цнт.

Посівна площа льону і конопель на Україні за даними офіційної статистики була така (в тисячах гектарів):

	1913 р.	1928 р.	1933 р.	1937 р.	1939 р.
Льон	76,5	66,2	130,9	167,6	172,9
В тому числі:					
Льон-довгунець	—	—	89,2	113,4	108,0
Конопля	105,2	171,0	136,3	142,7	175,8

Прядивно-джутова промисловість була порівняно розвинена ще за дореволюційних років; в результаті її реконструкції вона має кілька великих підприємств: харківські заводи — канатний та снопов'язального шпигату та Одеський джутовий завод.

Наявність скляного піску (46 млн. тонн на початок 1939 р.), а також насамперед деревного, а потім мінерального палива сприяла розвитку на Україні скляної промисловості; в 1938 р. в цій галузі налічувалось 47 великих і 38 дрібних підприємств з 27,7 тис. робітників, і концентрувалось основних фондів на суму 143 млн. крб. Найпотужніші скляні і дзеркальні заводи розташовані на Донбасі (Костянтинівський, Лисичанський). У тому ж 1938 р. було 24 великих (в тому числі найбільший завод в м. Буди, Харківської області) і 740 дрібних фарфоро-фаянсових заводів. Дуже розвинулись тут і інші галузі легкої промисловості — швейна, шкіряно-взуттєва, хутряна, паперова, поліграфічна та ін.

У легкій промисловості перше місце щодо вартості продукції належало текстильній, а друге — швейній галузі. Структуру галузей легкої промисловості на Україні і динаміку їх продукції видно з такої таблиці:

Гуртова продукція легкої промисловості (великої) УРСР
(в млн. крб. у цінах 1926-27 р.)

Галузі промисловості	1913 р.	1927-28 р.	1932 р.	1937 р.	1938 р.
Вся легка промисловість	141	428	1546	3000	3390
В тому числі:					
Скляна	31	29	74	219	234
Фарфоро-фаянсова	9	16	41	80	84
Мебльова	2	7	51	171	201
Паперова	10	16	25	30	32
Поліграфічна	7	32	39	78	92
Текстильна	35	69	286	109	650
В тому числі:					
Трикотажна	—	49	100	212	231
Швейна	1	61	397	511	602
Шкіряна	20	83	106	149	160
Взуттєва	—	36	179	250	267

В таблиці дано динаміку галузей великої промисловості. Якщо взяти до уваги і дрібне виробництво, яке відіграв особливо велику роль у взуттєвій і в деяких інших галузях, то ступінь збільшення продукції в порівнянні з 1913 р. буде менший, ніж при порівнянні тільки підприємств великої промисловості. В натуральних показниках продукції легкої промисловості на Україні було вироблено таку кількість: паперу в 1932 р. — 22,6 тис. тонн, у 1937 р. — 28,4 тис. тонн, або 4,8% і 3,4% виробництва його в усьому Союзі; бавовняних тканин — 2,2 млн. м. у 1932 р. і 7,1 млн. м. у 1937 р., або 0,08% і 0,2% продукції всієї бавовняної промисловості СРСР. Шкіряного взуття було вироблено на Україні в 1932 р. 14,5 млн. пар, у 1937 р. — 31,2 млн. пар, або 16,7% і 17,1% продукції всієї взуттєвої промисловості СРСР.

На Україні є кілька десятків тисяч дрібних і 639 великих деревообробних підприємств. Ця галузь споживає як місцеву сировину (ліс), так і ліс, що сплавається Дніпром, головним чином, з Білорусії і Смоленської області РРФСР. Площа, вкрита лісом, на початку 1940 р. дорівнювала (без західних областей) 1013,9 тис. га; лісистість України в середньому відносно низька, до того ж дуже неоднакова в різних областях УРСР. Промислові центри деревообробної промисловості розміщені переважно в містах на Дніпрі: Дніпропетровськ (лісопилення, комбінат будівельних деталей, мебелове виробництво), Київ, Черкаси, Кременчук та ін.

Велике капітальне будівництво, що здійснювалось на Україні останніми роками, створювало в неменших розмірах попит на будівельні матеріали. На Україні є багаті поклади високосортних каолінів, вапняків, доломітів, всіляких глин і пісків, мергелю і гіпсу, крейди, каменів і т. д. На початок 1939 р. запаси ці (по групі А + В + С) визначались так: вапняку будівельного — 812 млн. тонн, доломітів — 293 млн. тонн, цементної сировини — 1387 млн. т., крейди — 188 млн. тонн і т. д.

В наслідок промислового розвитку за роки п'ятирічок Україна стала одним із центрів виробництва будівельних матеріалів (цегла, алебастр, крейда, цемент, скло, шамот та ін.). В 1932 р. на Україні було вироблено 536 тис. тонн цементу, в 1937 р. — 1220 тис. тонн, що становило 15,4% і 22,3% виробництва його в усьому Союзі.

III. СТРУКТУРА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА І ОСНОВНІ ЙОГО РАЙОНИ В УРСР

За переписом 1938 р. на Україні налічувалось 10808 підприємств великої промисловості, які концентрували 1647,3 тис. робітників, основних фондів — на 13793 млн. крб. і гуртової продукції — на 17995 млн. крб. Найбільше число великих підприємств було в харчовій промисловості (2887), потім у металообробній (2588), далі йдуть електростанції (1159), підприємства будівельних матеріалів (718), деревообробні (639) і т. д.

Послідовність галузей за іншими економічними показниками, зокрема за числом робітників, буде іншою: найбільше число робітників було в металообробній промисловості, далі в паливодобувній, харчовій тощо. Якщо за величиною гуртової продукції металообробка займала перше місце, а харчосмакова промисловість — друге, то за розміром основних виробничих фондів перше місце належить уже чорній металургії (3,1 млрд. крб.), а друге — металообробній промисловості (2,9 млрд. крб.). В середньому в 1938 році на 1 крб. основних фондів було вироблено гуртової продукції на 1 крб. 30 коп., однак, і це співвідношення по окремих галузях складалося дуже неоднаково. Такі капіталомісткі галузі, як електростанції, чорна металургія, паливодобування та ін., дали на кожний карбованець основних фондів продукції менш, ніж на 1 крб., тоді як харчова промисловість і більшість галузей легкої промисловості на 1 крб. основного капіталу дали понад 2 крб. гуртової продукції, в металообробці — майже 2 крб.

Крім ценових підприємств, на Україні було в 1938 р. 115530 дрібних підприємств, переважно в колгоспній промисловості, з 343,7 тис. робітників, 1451,9 млн. крб. гуртової продукції і 311,4 млн. крб. основних фондів. На дрібну промисловість, у порівнянні з усією промисловістю, припадає: робітників — 17%, гуртової продукції — 7,5% і основних фондів — 2,2%. Збільшена питома вага продукції дрібної промисловості до певної міри зв'язана з значною роллю цієї галузі в областях Правобережжя України і наявністю в харчовій промисловості численних дрібних закладів. Технічний рівень і продуктивність праці в цій галузі народного господарства

Галузева структура великої промисловості УРСР

Галузі промисловості	Число підприємств	Середньорічне число робітників (в тисячах)	Гуртова продукція (в млн. крб. в цінах 1926-27 р.)	Основні виробничі фонди (в млн. крб.)
Вся промисловість	10808	1677,3	17995	13793
В тому числі:				
Електростанції	1159	18,6	547	1172
Паливодобувна	524	256,8	907	1335
Рудодобувна	20	20,6	99	206
Паливопереробна	33	26,1	494	779
Хімічна	134	40,1	806	687
Чорна металургія	23	149,9	1929	3102
Кольорова металургія	9	7,9	102	220
Металообробна	2588	499,5	5457	2984
Лісообробка і лісосплав	264	32,6	85	36
Будівельні матеріали	718	84,7	403	584
Деревообробна	639	46,3	381	130
Скляна	47	22,3	234	143
Фарфоро-фаянсова	24	11,7	84	46
Паперова	13	3,3	32	26
Текстильна	341	64,2	650	216
Швейна	408	71,8	602	48
Шкіряно-хутряна і взуттєва	376	52,0	476	78
Харчосмакова	2887	217,6	3844	1493
Жирова і парфюмерна	23	2,6	113	19

далеко нижчі, ніж у великій індустрії: річний виробіток гуртової продукції на 1 робітника в дрібній промисловості дорівнює 4224 крб. проти 10730 крб. у великій; озброєність робітника основними фондами становить відповідно 907 крб. проти 8223 крб. Відставання дрібної промисловості від великої в технічній озброєності робітника в декілька разів більше, ніж відставання по виробітку продукції на 1 робітника. Пояснення цьому треба шукати в структурі галузей великої і дрібної промисловості; в останній велике місце займають обробні галузі (харчова та ін.), які мають багато більший річний виробіток на 1 робітника.

Основні і оборотні фонди промисловості України дорівнювали десяткам мільярдів карбованців. Тільки виробничі основні фонди великої промисловості в 1935 р. дорівнювали 9,4 млрд. крб. Це становило 21,7% підсумку по СРСР. Потужність двигунів, що обслуговують робочі машини у великій і дрібній промисловості УРСР, дорівнювала 2900 тис. квт./год., або 28%, підсумку по

Структура дрібної промисловості УРСР

Галузі промисловості	Число підприємств	Середньорічне число робітників (в тисячах) ¹	Гуртова продукція в млн. крб. (в цінах 1926-27 р.)	Основні виробничі фонди на кінець року (в млн. крб.)
Вся дрібна промисловість .	415530	343,7	4451,9	311,4
В тому числі:				
Електростанції	1045	2,2	0,8	47,8
Паливодобувна	532	2,8	5,0	1,3
Хімічна	313	1,5	36,3	5,9
Металообробна	32967	95,3	332,0	74,3
Лісорозробка і лісосплав . .	2906	3,7	10,4	1,1
Будівельні матеріали . . .	3978	12,2	36,7	22,3
Деревинна	26422	76,4	193,1	21,5
Скляна	38	0,2	3,2	0,3
Фарфоро-фаянсова	740	2,4	9,1	2,1
Текстильна	737	3,1	20,0	2,2
Швейна	1394	34,1	81,0	3,7
Шкіряно-хутряна і взуттєва	5702	38,5	75,1	7,0
Харчосмакова	36694	58,8	583,1	102,3
Жирова і парфюмерна	502	0,9	6,6	2,2

СРСР. У 1936 р. виробничі фонди великої промисловості дорівнювали 10,7 млрд. крб., у 1938 р. — 13,8 млрд. крб.; в дрібній промисловості в 1938 р. — 311,4 млн. крб. В роки перед Вітчизняною війною вартість основних фондів промисловості України на кілька мільярдів карбованців перевищувала наведені цифри. Крім виробничих основних фондів, українська промисловість мала значні розміром також оборотні кошти та невиробничі основні фонди.

В нашої промисловості співвідношення між основними і оборотними коштами дорівнювало 1:0,6². Отже, 16—17 млрд. крб. вартості основних фондів української промисловості напередодні Вітчизняної війни відповідали оборотним фондам (виробничі запаси, незавершене виробництво, товари на складах і в дорозі) приблизно на суму 10 млрд. крб. Крім того, до загальної суми цінностей треба включити ще вартість незакінченого капітального будівництва в промисловості (оскільки, як правило, щорічні капітало-вкладення в нашу індустрію перевищували вартість основних фондів, що вводилися в дію), а також вартість невиробничих основних фондів.

Отже, розмір матеріальних цінностей у промисловості УРСР перед війною має виражатися цифрою приблизно 30 млрд. крб. Більшу частину основних фондів і взагалі промислових цінностей

¹ Включено робітників, що працюють дома.

² Див. «Баланси хозяйственных организаций», 1936 р.

концентрували у себе області України з високорозвинутою промисловістю: Сталінська, Дніпропетровська, Ворошиловградська, Харківська, Київська, Запорізька.

В поданій нижче таблиці наведено дані про розміщення підприємств, робітників, гуртової продукції і основних фондів великої промисловості України по окремих її областях у 1938 р.

Розміщення великої промисловості по областях УРСР

Області	Число підприємств	Середньорічне число робітників	Гуртова продукція в млн. к.б. (в цінах 1926-27 р.)	Основні виробничі фонди (в млн. крб.)
Разом	10808	1677295	17995,1	13792,7
В тому числі:				
м. Київ	554	84785	1266,9	501,8
Київська	775	79446	809,2	447,6
Чернігівська	443	35282	308,0	120,1
Житомирська	562	49189	374,2	177,7
Вінницька	549	44172	404,2	274,4
Кам'янець - Подільська	407	2 395	204,1	126,0
Полтавська	637	65722	671,9	304,4
м. Харків	521	89490	1261,5	423,0
Харківська	556	108633	1574,3	803,9
Ворошиловградська	755	205173	1437,3	1678,7
Сталінська	1272	386203	3296,8	3987,5
Дніпропетровська	871	183440	1983,0	21 1,3
Запорізька	606	83494	1370,3	1417,6
Кіровоградська	346	31155	306,8	431,7
Одеська	792	88577	1455,5	517,4
Молдавська АРСР	194	9486	98,9	63,2

Якийнебудь один із цих показників (число робітників, гуртова продукція і т. д.) не характеризує досить повно питому вагу промисловості тієї чи іншої області в підсумку по республіці. Частка промислового виробництва того чи іншого району щодо числа робітників далеко не завжди відповідає питомій вазі промисловості цього району, наприклад, щодо гуртової продукції або щодо основних фондів. Тому правильніше розглядати разом роль усіх наведених вище показників.

Сталінська область, в порівнянні з іншими областями України, концентрувала більше число підприємств, робітників, основних фондів і гуртової продукції великої промисловості. В 1938 р. в ній налічувалось 1272 ценових підприємства з 386 тис. робітників, 3987,5 млн. крб. основного капіталу і 3296,8 млн. крб. гуртової продукції.

Область ця, що займає значну частину Донбаса і що має найбільшу густоту населення на Україні (119 чол. на 1 кв. км.), зосереджувала значну частину підприємств кам'яновугільної, металургійної, машинобудівельної, хімічної промисловості, електростанцій і інших галузей. Це район висококонцентрованої важкої промисловості. Останнє виявляється зокрема у співвідношенні основних фондів і продукції в Сталінській області: вартість перших перевищує вартість другої. Основні промислові вузли області такі: Сталінський (кол. Юзівка), Макіївський, Краматорський, Костянтинівський, Маріупольський, Горлівський, Слов'янський, Артемівський, Єнакіївський.

В Сталінському районі розміщено багато кам'яновугільних шахт, заводи: металургійний і коксохімічний, гірничого устаткування, «Стальміст» і т. д. Макіївський вузол багато в чому нагадує попередній: як і там, тут є металургійний (найбільший на Україні), коксохімічні і труболіварний заводи, багато вугільних шахт. Так само в Єнакіївському промисловому районі розміщені великий металургійний і коксохімічний заводи, а коло міста розташовані кам'яновугільні шахти. Краматорський промисловий вузол характеризується наявністю в ньому найбільшого в усьому Союзі машинобудівельного заводу, який виробляє устаткування для металургійної, гірничої та інших галузей; тут же розташовані металургійний, коксохімічний, цементні, азбесто-шиферний заводи та інші промислові підприємства. Значення Маріупольського вузла зросло в зв'язку із створенням там нового металургійного заводу «Азовсталь»; крім того, в районі розміщені ще такі підприємства: металотрубопрокатний завод, коксохімічний, машинобудівельний, радіаторний, рибоконсервні та ін. Горлівський вузол—великий центр вугільної і машинобудівельної (гірниче машинобудування) промисловості; Артемівськ (кол. Бахмут) і Слов'янськ—центри соляної промисловості Донбаса; в цьому районі видобувають вогнетривкі глини, доломіт, гіпс, крейду; тут розміщені заводи хімічного устаткування, ізоляційний, керамічний та ін. В економіці Донбаса помітну роль відігравав Костянтинівський промисловий вузол з металургійними, хімічними, скляними та іншими підприємствами. Ми перелічили лише головні промислові вузли Сталінської області, але в ній є ще й інші промислові пункти, як Амвросіївка—центр цементної промисловості, Зуївка—велика районна електростанція і т. д.

Друге місце щодо числа робітників, зайнятих у промисловості, належало Ворошиловградській області, хоч щодо вартості гуртової продукції вона і стояла на шостому місці. Це зв'язано з великою роллю кам'яновугільної промисловості в області. В 1938 р. тут було 755 великих підприємств вугільної, металургійної, машинобудівельної, хімічної та інших галузей з 205 тис. робітників,

437 млн. крб. гуртової продукції і 1679 млн. крб. основних фондів.

В районах Ворошиловграда, Алчевська, Лисичанська, Кадіївки, Червоного Луча, Лозової, Краснодона, Павлівки, Боково-Антрацит, Успенки, Ровеньок, Ізваріна та в інших центрах кам'яновугільної промисловості області випробується майже половина всього українського вугілля. Наявність кам'яного вугілля, солі, вапни, крейди і т. д. сприяла створенню в області хімічної і скляної промисловості; зокрема в Лисичанському районі розміщено величезний завод «Донсода». Щодо вартості гуртової продукції в області найважливіше місце належить машинобудівельній промисловості, а саме транспортному і гірничому машинобудуванню. Ворошиловград виробляв на своїх старому і новому великих паровозобудівельних заводах надпотужні паровози. В північній частині області — в Старобільському районі розвинулась переважно харчова промисловість — млини, олійниці і т. д. Область займала третє місце на Україні щодо потужності електростанцій, тут були збудовані потужна електростанція «Донсода», Штерівська електростанція та ін. Електростанції області в масі своїй використовують дешеві види палива (штиб, кам'яновугільний пил та ін.), тоді як раніш вони у великій мірі використовували нафту.

Третє місце щодо числа робітників, зайнятих у промисловості, належить Харківській області; в 1938 р. тут було 1077 великих підприємств з 198 тис. робітників, які виробляли за рік продукції на 2835,8 млн. крб.; основні фонди цих підприємств становили 1226,9 млн. крб. Харківська область на чолі з Харковом є величезним машинобудівельним центром у Союзі, займаючи з цього погляду перше місце серед усіх інших областей України. Машинобудівельні заводи харківського промислового вузла виробляють: трактори й інші сільськогосподарські машини, паровози, верстати, велосипеди, устаткування для гірничої промисловості, а також підвісно-транспортне устаткування, інструменти, турбогенератори, мотори і т. д. Тракторна, електротехнічна і транспортна галузі машинобудування Харківської області мали союзне значення. В області розвинена також харчова (борошномельна, кондиторська, спирто-горілчана та ін.) промисловість, легка — виробництво будівельних матеріалів, поліграфічна і т. д. Майже половина великих підприємств, робітників, продукції і більше половини основних фондів промисловості області зосереджено в самому Харкові. Близькість останнього до сировинних і паливних ресурсів і сприятливе транспортне розташування (з Харкова розходиться 6 залізниць, зокрема на Москву і Ленінград), сприяли концентрації тут обробної, переважно машинобудівельної промисловості.

Четверте місце щодо чисельності робітників належить Дніпропетровській області (183 тис. чол.) з Криворізьким залізрудним і

Нікопольським марганцеворудним басейнами. Наявність багатуючих олов'яних ресурсів у цих басейнах, а також кам'яного вугілля на відносно невеликій відстані, прекрасні водні умови і новий фактор — створення величезної гідроелектростанції — стали основою промислового розвитку Дніпропетровської області. Дніпропетровськ налічував перед війною півмільйона жителів і являв собою великий промисловий вузол металургійної, машинобудівельної, коксохімічної, харчової та інших галузей виробництва. Великим промисловим центром області є також м. Дніпродзержинськ (кол. Кам'янське) з великим металургійним заводом, коксохімічним, товарно-туковим, вагонобудівельним, цементним та ін. В місті Новомосковську був розміщений новий бляхокатальний, а в Нікополі — грубопрокатний завод. У Кривому Розі був створений новий металургійний завод з метою використовувати на місці залізні руди і зрівноважувати вантажопотоки руди, що йде з Криворіжжя на Донбас, і коксу, що йде з Донбаса в Кривий Ріг для металургійних заводів.

Київська область щодо числа робітників займає п'яте місце в Україні (164,2 тис. чол.). Маючи основних фондів майже на 1 млрд. крб., велика промисловість області дала продукції на 2 млрд. крб. з лишком. В Київській області значно розвинулась машинобудівельна промисловість (у Києві), далі — харчова (цукрова, кондитерська, консервна, молочно-масляна, плодоовочева і т. д.) та легка (швейна, взуттєва, трикотажна та ін.).

В певній мірі в цій області розвинуті деревообробна, паперова, торфова та інші галузі промисловості.

Київ є великий машинобудівельний центр республіки (хімічне, річкове, сільськогосподарське, транспортне, верстатно-та інше машинобудування). Маючи менше половини великих підприємств області, Київ концентрував на них більше половини робітників, основних фондів і багато більше половини продукції всієї області. Отже, в Києві з його розвинутою залізничною сіткою і річковим транспортом ступінь концентрації промислового виробництва більший, ніж у середньому по області.

З інших промислових пунктів області слід назвати Черкаси, Умань, Корсунь, Звенигородку, Фастів, Білу Церкву та ін.

Шосте місце щодо числа робітників належить Одеській області (88,6 тис. чол.); промислової продукції область давала майже на 1,5 млрд. крб., а основні виробничі фонди її становили коло 0,5 млрд. крб. Отже, на 1 крб. основного капіталу припадало 3 крб. гуртової продукції.

Основний промисловий вузол області — м. Одеса, в якому в 1939 р. було 604 тис. жителів.

У структурі промисловості області найбільшу роль відіграють харчова індустрія (цукрова, консервна, махоркова, борошномельна, олійна та ін.) та машинобудування — сільськогосподарське, підій-

мально-транспортне, верстатобудування і т. д. Великим підприємством міста є судноремонтний завод. Певного розвитку досягли тут також шкіряно-взуттєва промисловість, швейна, суконна, деревообробна та ін.

У Запорізькій області трохи менше число робітників, ніж в Одеській; однак її роль в економіці України і всього Радянського Союзу незрівнянно більша. Відзначимо, що озброєність робітника основними коштами в Запорізькій області разів у три перевищує озброєність ними робітників Одеської області. Це є наслідком, головним чином, структури галузей. Основні підприємства Запорізького промислового вузла такі: гідроелектростанція, заводи — металургійний «Запоріжсталь», алюмінієвий, коксохімічний, феростопів, шлакоцементний, комбайнобудування. Віссю економіки промисловості цього району є гідроелектроенергія, бо енергомісткі виробництва були б неможливі без її дешевої електроенергії. Наявність Дніпровської гідроелектростанції є важливим фактором розвитку промисловості не тільки Запоріжжя, а й Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Кривого Рога, Нікополя і т. д., оскільки вони в більшій чи меншій мірі також споживають енергію цієї станції.

В Запоріжжі розміщено також багато підприємств харчової, зокрема борошномельної і олійної промисловості.

З інших промислових пунктів області назвемо м. Осипенко (кол. Бердянськ), де були підприємства, що виробляють сільськогосподарські машини й елеватори; м. Мелітополь — з кількома машинобудівельними заводами, які виробляють нафтові двигуни, насоси, елеваторне устаткування. В районі Запоріжжя є заводи, що виробляють тракторні частини, соломорізки та інші сільськогосподарські машини.

Решта областей УРСР відносно менш розвинені з промислового погляду, хоч і в них за останні 10 — 15 років перед Вітчизняною війною створено чимало великих підприємств. Так, у Полтавській області найбільш розвинулась харчова промисловість (цукрова, борошномельно-круп'яна, беконна, олійна та ін.), машинобудівельна — паровозо-вагонобудування (Крюків), шляхове будівництво, а також поліграфічна і трикотажна промисловість. Відносно великого розвитку досягла текстильна, швейна, шкіряно-взуттєва, лісопилна та деревообробна промисловість.

У Вінницькій області основна частка промислової продукції припадає на харчову промисловість і, насамперед, на цукрову. Область займає перше місце в республіці не тільки щодо посіву цукрових буряків (163,8 тис. га в 1939 р.), а й щодо виробництва цукру. В області розташований суперфосфатний завод, а також кілька підприємств швейної, вовняної, шкіряно-взуттєвої, будівельної і лісопилної промисловості.

У Кам'янець-Подільській області розвинулась деревообробна

і паперова промисловість і в також кілька підприємств суконної, трикотажної і швейної промисловості. В цілому ж область мала в 1933 р. у великій промисловості тільки 25,4 тис. робітників. У Кам'янець-Подільській області цукрова промисловість також відіграв велику роль. Цукрові заводи на Україні розміщені, головним чином, в областях Правобережжя — Вінницькій, Київській, Кам'янець - Подільській, Житомирській, в областях Лівобережжя — Полтавській, Сумській, Харківській, Чернігівській зосереджено менш як $\frac{1}{3}$ всіх цукрових заводів УРСР.

Крім підприємств харчової промисловості, в Житомирській області були розвинені деревообробні, фарфоро-фаянсові і скляні, швейно-трикотажні, шкіряно-взуттєві та інші підприємства. Але, як і в ряді інших областей країни, найважливіше місце у вартості продукції належить тут харчовій промисловості (цукровій, спирто-горілчаній, борошномельній та ін.), так само, як і в Сумській, Чернігівській, Кіровоградській областях. В областях України, як переважно сільськогосподарських, розвинене також сільгоспмашинобудування і виробництво частин до сільськогосподарських машин, частково хімічне машинобудування (м. Суми) і т. д.

Сільгоспмашинобудування розвинулось і в містах Миколаїв і Херсон; при цьому основне значення тут мали все ж заводи морського суднобудування.

В західних областях України (Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Тернопільській, Ровенській, Станіславській) промисловість розвинена мало, до того ж тут переважають дрібні підприємства. Деякого розвитку набрали тут нафтодобувна і нафтопереробна промисловість у районі міст Борислав, Станіслав, Дрогобич (в 1933 р. тут було видобуто 371 тис. тонн нафти); деревообробна, фанерна, сірникова, харчова (борошномельна, кондиторська, крохмало-паточна, спирто-горілчана, тютюнова, цукрова). У незначній мірі розвинулись тут металообробна промисловість (Львів, Перемишль, Рівне), галузь будівельних матеріалів, видобування солі (Калуш, Коломия) і т. д.

Ми вже вказували на відносно велику роль дрібної промисловості на Україні: на неї в 1933 р. припадало 17% всіх робітників у республіці і 7,5% гуртової продукції. Ступінь розвитку дрібної промисловості і частка її продукції в загальнопромисловому підсумку тієї чи іншої області УРСР дуже неоднакові.

Щодо числа робітників, зайнятих у дрібній промисловості, на першому місці стоїть Київська область, далі Полтавська, Вінницька, Дніпропетровська, Кам'янець - Подільська і т. д. Щодо питомої ваги продукції і числа робітників дрібної промисловості відзначається знов Вінницька, Кам'янець-Подільська, Полтавська, Київська, Кіровоградська області, МАРСР та ін.; в найбільш проми-

Розміщення дрібної промисловості УРСР по областях в 1938 р.

ОБЛАСТІ	Число підприємств	Середньорічне число робітників	Гуртова продукція в млн. крб. (в цінах 1926-27 р.)	Основні виробничі фонди (в млн. крб.)	Питома вага робітників, зайнятих у дрібній промисловості, в отизагального числа їх в усій промисловості УРСР
Разом	115530	343685	1451,9	311,4	
В тому числі:					
м. Київ	498	3862	43,2	8,5	
Київська	10336	399174	131,6	27,2	
Чернігівська	8604	20936	72,0	13,4	
Житомирська	6395	15899	62,0	13,8	
Вінницька	8012	29436	113,4	20,5	
Кам'янець-Подільська	6874	21332	81,5	17,6	
Полтавська	12671	40133	122,8	49,1	
м. Харків	333	3183	30,2	3,7	
Харківська	7612	20579	71,9	45,0	
Ворошиловградська	5036	14426	66,5	13,3	
Сталінська	5423	16822	96,5	25,7	
Дніпропетровська	7188	22520	95,3	45,8	
Запорізька	6945	19170	86,3	26,2	
Кіровоградська	70307	18278	66,8	9,3	
Одеська	7056	17368	124,8	15,7	
Молдавська АРСР	2340	6537	43,3	8,7	

слових областях України (Ворошиловградська, Сталінська і т. д.) абсолютний розмір і, особливо, відносне значення ролі дрібної промисловості невеликі; в Сталінській області, наприклад, ця промисловість становила 3—4% всієї промисловості області. Пояснення цьому треба шукати в структурі промисловості цих областей. Основні виробництва в цих областях—металургійне і кам'яновугільне, в яких роль дрібного виробництва дуже мала.

Дрібна промисловість зосереджена головним чином у найменш індустріалізованому районі—на Правобережжі України, а з областей Лівобережжя—в Полтавській. Саме те, що в ряді областей республіки питома вага дрібної промисловості досить велика, і пояснює таку підвищену роль дрібної промисловості на Україні в балансі промислового виробництва в порівнянні з питомою вагою її в промисловості всього Радянського Союзу.

Побіжне вивчення географії промисловості України приводить до висновку про значну територіальну концентрацію промислового виробництва. Чотири галузі (машинобудування, вугілля, метал, харчова) визначали виробничий профіль України. Через ці галузі промисловість республіки у великій мірі здійснювала економічний зв'язок з господарством всього Союзу. Не зважаючи на наявність підприємств різноманітних галузей промисловості в кожній області України, все ж здебільшого можна помітити провідну галузь

виробництва, яка визначає виробничий профіль області. Далеко не всі галузі виробництва можуть економічно раціонально розвиватися в тому чи іншому районі; в кожному з них доцільно розвивати лише ті галузі промисловості, для яких є найкраще поєднання природних і економічних факторів.

Україна, маючи порівняно велику територію з досить різноманітними природними умовами, не може, природно, розвивати народне господарство, і зокрема промисловість, не зважаючи на всі ці особливості. Саме оптимальне використання всіх природних і економічних особливостей допомагають досягти найбільшої продуктивності праці. Певний поділ праці між республіками і окремими економічними районами СРСР забезпечує якнайшвидший ріст продуктивних сил країни.

Щодо збуту продукції своєї промисловості, а також щодо споживання промислової продукції, щодо сировини, кваліфікованих кадрів і т. д. українська промисловість була якнайтісніше зв'язана з усіма економічними районами СРСР. Споживаючи основну частину промислової продукції всередині республіки, Україна в той же час постачала в інші райони Радянського Союзу такі промислові вироби: чавун, вугілля, марганець, устаткування для різних галузей виробництва, металорізальні верстати, сільськогосподарські машини, деякі будівельні матеріали, продукти хімічної промисловості, харчової та ін. Своїми кваліфікованими кадрами інженерів і робітників українська промисловість допомагала створювати другу вугільно-металургійну базу в СРСР, вугільну промисловість у Казахстані, а також цукрову промисловість у ряді областей СРСР. Одержувала ж Україна з різних районів Союзу таку промислову продукцію: кавказьку нафту, тіхвінські і уральські боксити для алюмінієвого виробництва, хібінські апатити для суперфосфатної промисловості, керченську руду, бавовну, вовну, прядиво, уральський колчедан для виробництва сірчаної кислоти, мануфактуру, рибу, папір, ліс, кольорові метали, автомобілі і т. д. Москва, Ленінград, Горький і деякі інші міста постачали Україні висококваліфіковані машини (металорізальні верстати, парові турбіни, котли, всілякі електровироби, потужні двигуни і т. д.), точні інструменти тощо.

Центри найкваліфікованішого машинобудування — Ленінград і Москва — своїми кадрами інженерів і робітників допомагали освоювати нові машинобудівельні виробництва в УРСР.

Значну частину машинного парку України відбудовано і розширено машинами, довезеними з інших економічних районів Союзу, насамперед з Москви і Ленінграда. В балансі сировини для хімічної і деревообробної промисловості, а також для кольорової металургії і почасти навіть чорної металургії, текстильної промисловості і т. д. велике місце займає сировина, що довозиться з

інших частин Радянського Союзу. До створення на півдні заводів якісної металургії Україна в дуже невеликій мірі довозила уральський якісний метал.

Кам'яновугільна промисловість України та інші галузі споживають у великих масштабах ліс, що довозиться з європейської і азійської частини РРФСР. Україна тісно з'єднана також з іншими частинами СРСР транспортними (залізничними, водними) зв'язками.

Не тільки промисловість, а й сільське господарство України споживали перед війною значну частину нафти і нафтопродуктів, що виробляються в СРСР. Майже 100-тисячна армія тракторів і понад 30 тис. комбайнів, що працювали на ланах України перед Вітчизняною війною, споживали величезну кількість кавказьких нафтопродуктів.

Українська промисловість, як і вся економіка України, — органічна, невід'ємна частина економіки всього Радянського Союзу.

Єдність економіки України з народним господарством СРСР, історична спільність долі російського і українського народів, спільність економічних і державних інтересів усіх народів Радянського Союзу були запорукою нашої перемоги над німецькими загарбниками.

СПИСОК

основної використаної літератури та інших джерел

- В. І. Ленін. Повний збірник творів — відповідні розділи.
Й. Сталін. Питання ленінізму.
«Первый пятилетний план развития народного хозяйства СССР», 1929 р.
«Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР», 1933 р.
«Второй пятилетний план развития народного хозяйства СССР», т. I і II, 1934 р.
«Итоги выполнения второго пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР», 1939 р.
«Комиссия электрификации Украины», 1923 р.
«Народне господарство Радянської України», 1943 р.
«Электрификация южного района. Составлено Государственной комиссией по электрификации России», 1920 р.
Социалистическое сельское хозяйство Советской Украины, 1939 р.
«Радянська Україна за 20 років», 1937 р.
«Социалистическое строительство СССР», 1936 і 1939 рр.
«Директивы ВКП(б) по хозяйственным вопросам», 1931 р.
«План электрификации РСФСР», 1920 р., стор. 39.
Золотарев А. «Десятилетие строительства социалистической промышленности УССР», 1927 р.
Воблый К. Г. «Опыт истории свеклосахарной промышленности СССР», т. I, 1928 р.
Воблый К. Г. «Экономическая география Украины», 1919 р.
«Экономика и финансы Украины», кн. I, 1923 р.
«Статистичний щорічник», 1929 р.
М. Шраг і Р. Яновський, «Промисловість УРСР», 1929 р.
Жигалко. «Украинская промышленность в условиях нэпа», 1925 р.
Проф. Фомин. «Украина», 1923 р.
Зільберман І. «Промисловість України та її географічне розміщення», 1929 р.
«Производительность труда в промышленности СССР». Під редакцією Хромова П. А., 1940 р.
Гриневецкий В. «Послевоенные перспективы русской промышленности», 1919 р.

- «Малая советская энциклопедия», т. IX (УССР).
 «Большая советская энциклопедия», т. XXIII (Донбасс).
 «СССР — страна социализма», 1936 р.
 Стебницкий П. «Украина в экономике России», 1918 р.
 «Экономическая география СССР», ч. II, 1940 р.
 Коваленко Ф. И. «Экономика Украины», 1927 р.
 Пажитнов К. «Очерки по истории рабочего класса на Украине», 1927 р.
 «Сборники статистических сведений о горнозаводской промышленности России» за все роки — с 1884 до 1911 р.
 «Объяснительная записка министра финансов на 1914 г.», ч. II.
 «Статистический сборник за 1913—1917 гг.», вып. I, 1921 р.
 Гливиц. «Железодельательная промышленность России», 1911 р.
 «Общий обзор главных отраслей горной и горнозаводской промышленности», II. 1915 р.
 «Итоги десятилетия советской власти в цифрах», 1927 р.
 «Энергетические ресурсы СССР», т. I и II, 1938 р.
 Сборник «Народное хозяйство Украины в 1921 г.».
 Журнал «Народное хозяйство Украины».
 Цукерник А. «Производительность труда и численность трудящихся в каменноугольной промышленности Донбасса», 1940 р.
 Хромов П. А. «Амортизация в промышленности СССР», 1929 р.
 Кабалкин А. «Стахановський рух і продуктивність праці у вугільному Донбасі».
 Юрьев. «Производительные силы Украины», 1920 р.
 «Производительность труда в первом году пятилетки», 1930 р.
 «Статистико-экономический и бухгалтерский отчеты государственной промышленности, подведомственной ВСНХ УССР», 1926 р.
 «Сборник сводных балансов украинской республиканской промышленности», 1926 р.
 «Процессы реконструкции в украинской промышленности», 1930 р.
 «Динамика производительности труда и основных факторов в украинской промышленности за 1926-27 и 1927-28 гг.», 1929 р.
 «Основные капиталы и капитальное строительство в цензовой промышленности Украины», 1929 р.
 «Материалы всеукраинского экономического совещания», 1921 р.
 Березов Н. «Размещение черной металлургии», 1933 р.
 «Естественные производительные силы УССР», 1928 р.
 «Народное хозяйство УРСР». Статистичний довідник, 1940 р.
 «Основные показатели по народному хозяйству УССР (Краткий справочник)», 1940 р.
 «Динамика русской и советской промышленности за 40 лет».
 Матеріали наркоматів і відомств СРСР та УРСР.

ЗМІСТ

I. УКРАЇНЬСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ ДО РЕВОЛЮЦІЇ

Промисловість України у дореформні роки	8
Динаміка промислового виробництва за післяреформного часу	5
Промислове піднесення 90-х років	10
Розвиток головних галузей промисловості за першу світову війну	20

II. УКРАЇНЬСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ ЗА РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Промисловість України у відбудовний період	24
Галузева структура промисловості наприкінці відбудовного періоду	29
Розвиток промисловості за першу п'ятирічку	33
Промисловість і виконання другого п'ятирічного плану	36
Українська промисловість напередодні Вітчизняної війни	40
Динаміка основних галузей промисловості	42

III. СТРУКТУРА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА І ОСНОВНІ ЙОГО РАЙОНИ В УРСР

Список основної використаної літератури та інших джерел	82
---	----

Редактор академік К. Г. Воблий

П. А. Хромов—Промышленность Украины перед Отечественной войной
(На украинском языке)

БФ 2170 Зам. 692. 5¹/₄ друк. аркушів. В друк. аркуші 44.600 знаків.
Підписано до друку 25/X 1945 року. Тираж 15.000.

4-та Республіканська поліграфічна фабрика. Київ, пл. Калініна, 2.

Центральна Наукова
Бібліотека при АН УРСР

Інв. № 300869

